

Η αποκαθήλωση της μετουσίωσης στις σύγχρονες κοινωνίες

Χρήστος Ζερβής

Η μετουσίωση στη σκέψη του Freud

Η μετουσίωση (sublimation) αποτελεί μία από τις πλέον αμφιλεγόμενες έννοιες της ψυχαναλυτικής θεωρίας.

Στο έργο του Freud, η μετουσίωση ορίζεται ως η εκτροπή της σεξουαλικής ενόρμησης από τους άμεσους σεξουαλικούς της στόχους προς μη σεξουαλικούς, κοινωνικά αποδεκτούς ή θετικά αναγνωρισμένους σκοπούς, όπως η καλλιτεχνική δημιουργία, η πνευματική εργασία, η επιστημονική έρευνα ή η πολιτισμική εργασία (Freud, 1905). Από μια άλλη οπτική γωνία πρόκειται για μια μεταμόρφωση της ενόρμησης. Όπως το υποδεικνύει και η ετυμολογία του όρου (Sublimierung, sublimation), αυτό που επενδύεται είναι το πολιτισμικά υψηλό (sublime).

Η μετουσίωση εξ' ορισμού θα λέγαμε συνδέεται με τη συμβολοποίηση, δεδομένου ότι από το σωματικό ενορμητικό προκύπτουν πλήρως αφηρημένες εκφράσεις του. Πρόδρομες μορφές της μπορεί να υπάρξουν πολύ νωρίς, όπως μέσω του παιχνιδιού (M. Klein, D. Winnicott) ή μέσω του μεταβατικού χώρου (D. Winnicott).

Ο λειτουργικός σκοπός της μετουσίωσης είναι η κοινωνική και πολιτισμική ένταξη του ατόμου, μέσα από τη συμμετοχή σε κοινά με τους άλλους ιδεώδη και αξίες. Η μετουσίωση αφορά τις πρώιμες μερικές (διαστροφικές) ενορμήσεις.

Σύμφωνα με τον Freud αλλά και μετά από αυτόν και οι επιθετικές ενορμήσεις μπορούν επίσης να υποστούν μετουσίωση.

Κατ'αυτό τον τρόπο, παρότι ο Freud δεν προσφέρει ποτέ μια πλήρως συστηματοποιημένη θεωρία της μετουσίωσης, την τοποθετεί έμμεσα σταθερά σε μια προνομιακή, υψηλή θέση, σε σχέση με άλλες ψυχικές διαδικασίες.

Η μετουσίωση, ως ένα πιθανό πεπρωμένο της ενόρμησης μαζί με αμυντικούς μηχανισμούς όπως η απώθηση, δεν αναγνωρίζεται από τον Freud ανοιχτά ως αμυντική διαδικασία. Ωστόσο, ιδιαίτερα στα μεταγενέστερα κείμενα του, η μετουσίωση τείνει να αναγνωριστεί ότι έχει και μια αμυντική αποστολή που συνδέεται με την «ωρίμανση» του Εγώ και τη συμμόρφωση στην ανάγκη κοινωνικής ένταξης του υποκειμένου.

Η αποκαθήλωση της μετουσίωσης;

Αυτή η εξιδανικευτική αντίληψη της μετουσίωσης θα αποτελέσει το βασικό σημείο απόκλισης της προσέγγισης του Laplanche, ο οποίος θα αναγνωρίσει στην τελευταία απλώς έναν άλλο τύπο μετάφρασης του ενορμητικού. Δηλαδή ότι η μετουσίωση δεν συνιστά ένα εσωτερικό στην ενόρμηση πεπρωμένο αλλά μια ατελή μετάφρασή της, στο πλαίσιο της φροϋδικής αντίληψης των ψυχικών μεταφράσεων των διαφόρων τύπων εγγράφων στο ψυχικό όργανο (1896).

Έτσι, στο έργο του Jean Laplanche, η μετουσίωση αποσπάται από τις πιθανές εγωψυχολογικές της αναγνώσεις και επανεντάσσεται στο πλαίσιο της γενικής θεωρίας της αποπλάνησης και της ετερονομίας της ενόρμησης, της αναγνώρισης δηλαδή ότι η ενόρμηση εμφυτεύεται από τον Άλλο. Σε αυτό το πλαίσιο η μετουσίωση αποτελεί μια ατελή μετάφραση των αινιγματικών μηνυμάτων του Άλλου, η οποία επιτρέπει στο υποκείμενο να συνυπάρχει με το αμετάφραστο χωρίς να το εξαντλεί.

Η εν λόγω αντίληψη της μετουσίωσης σύμφωνα με τον Laplanche αποτρέπει την εξιδανίκευση της δημιουργικότητας. Στην κλινική πράξη, η μετουσίωση μπορεί να λειτουργεί ως λιγότερο αποδιοργανωτική μορφή ύπαρξης του συμπτώματος, χωρίς όμως να συνεπάγεται επεξεργασία ή επίλυση του τραύματος.

Ο Freud είχε ήδη τολμήσει να αποδομήσει την θρησκευτική ψευδαίσθηση, με όλες τις εξιδανικευτικές και μετουσιωτικές διαστάσεις που εμπεριείχε, διακρίνοντας σε αυτήν μια παραμορφωτική «βολική» για τον άνθρωπο ανάγνωση-κατασκευή που σκόπευε να τον προστατεύσει από το βάρος της πραγματικότητας και το φόβο του θανάτου.

Όμως δεν οδηγήθηκε να αποδομήσει με τον ίδιο τρόπο την καλλιτεχνική ή γενικότερα μετουσιωτική δραστηριότητα ως μια μετάφραση της πραγματικότητας που καθιστούσε

επίσης πιο εύκολα ανεκτή την τελευταία και καθιστούσε δυνατή τη συλλογική συμβίωση, καθώς συνοδευόταν και από κοινωνικής φύσεως ανταμοιβές

Ήδη στον Laplanche αφαιρείται η αξιοκρατική αξιολόγηση των εκφράσεων-πεπρωμένων της ενόρμησης, με αναγνώριση υψηλότερων και κατώτερων πεπρωμένων ή «ώριμων» και «ανώριμων» πεπρωμένων. Έτσι, η μετουσίωση αναγνωρίζεται πλέον ως ατελής ψυχική διευθέτηση από την οποία έχει αφαιρεθεί τη λάμψη που κατείχε παλαιότερα. Πρόκειται ίσως για ένα πρώτο βαθμό αποκαθήλωσης της μετουσίωσης.

Όμως, μπορούμε ίσως εδώ να προσθέσουμε ότι, αν η μετουσίωση αποτελεί ένα τύπο μετάφρασης της ενόρμησης, ο δομικός παράγοντας, το «καλούπι» της «μεταμόρφωσης» δεν μπορεί παρά να προκύψει παρά από τον Άλλο. Και εδώ θα μπορούσαμε να αναρωτηθούμε αν η «φόρμα» της μετουσίωσης δεν είναι κάτι άλλο από τις πρωταρχικές πατρικές ταυτίσεις. Αυτές ξέρουμε ότι μπορούν να διοχετευθούν και μέσα από τη μητέρα, ως στοιχεία υπερεγωτικού-δομικού χαρακτήρα πατρικής προέλευσης (paternal integrate).

Αυτές οι εξωτερικές προσλαμβάνουσες προερχόμενες από τον Άλλο θα εμφυτευθούν ψυχικά και θα καθορίσουν τη γλώσσα ανάγνωσης της εμπειρίας ή οποία περιλαμβάνει επίσης και καθορισμό των μετουσιωτικών «αξιών» μιας εποχής, σε μια κοινωνία.

Και αν έρθουμε στις σύγχρονες κοινωνίες, μπορούμε όμως ίσως να πούμε ότι κυριαρχεί ο ορθολογισμός της τεχνολογίας, η απελευθέρωση του σεξουαλικού και η ναρκισσιστική εξιδανίκευση με υποχώρηση του υπερεγωτικού στοιχείου. Σε αυτό το πλαίσιο το sublime φαίνεται πλέον να κατέχει περιορισμένο χώρο. Ήδη η τέχνη, κάποτε κύριος μοχλός ανάδειξης του «ωραίου», ασχολείται πλέον πολύ λιγότερο με το συλλογικό και περισσότερο με το ατομικό, το καθημερινό, το χρηστικό, το αντικείμενο που συναντά (found object), χρησιμοποιώντας ταπεινά υλικά (arte povera).

Βεβαίως υπάρχει και το κοινωνικά διεγερτικό το οποίο φαίνεται να εμπνέει και να κινητοποιεί μια κοινωνική αποδοχή και συλλογικότητα. Τι είναι ένας influencer ο οποίος συμπυκνώνει και εμπνέει μια συλλογικότητα; Πρόκειται για μιας άλλης μορφής κοινωνική ένταξη με λιγότερα υπερεγωτικά ή πατρικά στοιχεία και με περισσότερα κοινωνικά «ιδανικά» που στηρίζονται πλέον στη διέγερση, στην παντοδυναμία, στο ναρκισσισμό. Συγκροτούν αυτές οι σύγχρονες στάσεις παρόλα αυτά μια νέα συλλογική συνεκτικότητα; Είναι σίγουρο ότι αυτή δεν είναι τόσο στέρεη αφού βλέπουμε

καθημερινά την κοινωνική συγκρουσιακότητα πολλών ναρκισσιστικού τύπου μετουσιωτικών μονοπατιών.

Και ένα γενικότερα συμπέρασμα με τη μορφή ερωτήματος: η αποκαθήλωση της μετουσίωσης συνιστά ένα ακόμη βήμα αποδόμησης της ανθρώπινης θέσης στο κόσμο; Μετά τον Κοπέρνικο ή μάλλον τον Αρίσταρχο τον Σάμιο, μετά τον Δαρβίνο και μετά το Freud, που αναγνώρισαν ότι ο άνθρωπος δεν είναι στο κέντρο του σύμπαντος, της φύσης και του εαυτού του, μήπως μπορούμε να διαπιστώσουμε τώρα ότι αποκαθλώνεται και η δημιουργικότητά του, ως απλά μια από τις διάφορες εκφράσεις του ενορμητικού του;

Βιβλιογραφία

Abram, J. (2022). *The Surviving Object: Psychoanalytic Clinical Essays on Psychic Survival-of-the-Object*: Routledge.

Freud, S. (1896). Letter 52 from Extracts from the Fliess Papers. *S.E, 1*: 233-239.

Laplanche J. (1992) - Implantation, intromission, *La révolution copernicienne inachevée*, Paris, Aubier : 355-358.

Winnicott, D. W. (1969/2013) Chapter 13. The Use of an Object in the Context of Moses and Monotheism. *Donald Winnicott Today* 78:293-301.